

Divan edebiyatı pek çok kaynaktan beslenen bir deryadır. Her ne kadar Divan edebiyatının toplum yaşantısından uzak bir edebiyat olduğu iddia edilse de, bu edebiyatı oluşturan metinler incelendiğinde bu iddianın haksız olduğu ortaya çıkar. Yaklaşık olarak altı yüz yıl hakimiyetini sürdürmüş olan bu edebiyatın temsilcileri, sık sık, içinde buldukları toplumun yaşam biçimlerini, adet ve geleneklerini, inançlarını kısacası pek çok kültürel değerini şiirlerine yansıtmışlardır. Hangi Divan edebiyatı ürününe bakarsanız bakın, mutlaka o ürünün yazıldığı döneme ait izleri -az veya çok- görürsünüz.

Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun yaşam biçimlerini yönlendiren en önemli öğelerden biri dini kaynaklardır. En önemli dini kaynak Kur'an ve hadis-i şeriflerdir. Hadis-i şerifler, Hz. Peygamber'in sözleridir ve bir bakıma Kur'an'ın hayata tatbiki konusunda insanlara en önemli rehber kabul edilir. Nitekim Hz. Peygamber, Veda Hutbesi'nde “Size iki şey bırakıyorum. Eğer bunlara sımsıkı sarılırsanız kurtulursunuz. Bunlar; Kur'an-ı Kerim ve benim sünnetimdir.” buyurmuştur.

Bilindiği üzere, Divan edebiyatının fikri altyapısını büyük oranda *tasavvuf* oluşturur. “Tasavvuf” kelimesinin dahi, Suffe kelimesinden türediği söylenir. Suffe (Ashab-ı Suffe), Hz. Peygamber'in mescidinin yanında İslamî düsturları yine Hz. Peygamber'den öğrenen sahabilere verilen addır. Ashab-ı Suffe, genellikle Mekke'den Medine'ye hicret edenlerden ve buldukları ortamlarda İslam'ı yaşama olanağı bulamamış Müslümanlardan oluşur. Bu Müslümanlar barınacak yeri olmayan fakir kimselerdi.

Ashab-ı Suffe, hayatlarını Peygamber medresesinden ilim ve irfan tahsil etmeye adanmış seçkin kimselerdir. Bunlar, daima Hz. Peygamber'in mescidinde bulunurlar, kendilerini ilim ve ibadete verirler, hep oruçlu olurlar, Kur'an tahsil ederler, Hz. Peygamber'in vaaz ve irşadını dinlerler, onunla beraber savaflara iştirak ederlerdi. Onların geçimleriyle bizzat Hz. Peygamber ilgilenir ve ashabın zenginlerini de onlara yardım etmeye teşvik ederdi.¹

Adını dahi Hz. Peygamber'in ashabından aldığı söylenen bu akımın, Divan şiirinde pek çok temsilcisi vardır. Bu şairlerden kimileri şiirleri tasavvuf düşüncesinin yayılmasında bir araç olarak kullanmıştır. Kimi şairler ise, koyu birer mutasavvıf olmamakla birlikte sık sık tasavvufi düşüncelere atıfta bulunurlar ve bunları -birincilerin aksine- şiir için bir araç olarak kullanırlar.

Hadis- şeriflerin şiir içerisindeki kullanımına gelince: Bu konuyu iki ana bölümde incelememiz mümkündür:

1. Hadis-i şerifler, dinin ve tasavvufun temel istihlaları konusunda şüphesiz ki başvurulan ilk iki kaynaktan birisidir. Hemen hemen her şair, az veya çok hadis-i şeriflerden faydalanır. Ancak hadis-i şeriflerin kullanım biçimleri ve fonksiyonları pek çok şairde, hatta aynı şairin şiirleri arasında bile farklılık arz edebilir. Şiiri, tasavvufu, dolayısıyla da dini emirleri anlatmak ve insanları İslamî çerçevede eğitmek için önemli ve etkili bir yol olarak gören şairler, şiirlerinde Kur'an ayetlerinin yanında ikinci önemli dini kaynak olan hadisi şeriflere başvururlar. Bazı şairler de, öncelikli amaçları tebliğ olmasa da hem inançlarının gereğini yerine getirmek; hem de bir geleneği devam ettirmek üzere Allah'ın varlığına ve birliğine olan imanını anlattığı ve Kudret-i İlahî karşısındaki acziyetini ifade ettiği tevhid ve münacatlar yazmışlar; yine Hz. Peygamber'e olan muhabbetlerini ortaya koymak için de na'lar kaleme almışlardır. Bu tevhid, münacat ve na'lar da aslında Allah'a ve Resulüne olan sevgi ve imanını artırılmasını sağlama yönünde, bir bakıma dini ve tasavvufi bir tebliğ aracı sayılabilir. Şiirin önemli bir tebliğ araçlarından birisi olarak görülmesinin de kutsal bir dayanağı vardır. Bu kutsal dayanak da Peygamberimizin: “Şiirden bir kısmı şüphesiz ki hikmettir.”² sözleridir:

Mazmûn-ı “mineş-ş-ş-i'ri le-hikmet”

Zihnî şu'arâ olsa n'ola genc-i hümayûn³

2. Bunların dışında kimi şairler de, şiirlerinde anlatmak istedikleri duygu ve düşünceleri kuvvetlendirmek için hadis-i şeriflerin kutsiyetinden faydalanma yoluna gitmişler; böylece de sözün ve ifadenin etkileyiciliğini ve büyüleyiciliğini artırmaya çalışmışlardır. Bu tür şiirlerde amaç, hadis-i şerifler vasıtasıyla, ortaya koyulan duygu ve düşünceye kutsal bir destek bularak muhatabın zihninde kalıcı, etkileyici ve büyüleyici bir iz bırakmaktır.

Hadis-i şerifler, Divan edebiyatının en önemli kaynakları arasında sayılmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi Divan edebiyatına ait metinler incelendiğinde pek çok hadis-i şerifin kısmen veya tamamen zikredildiği, veya pek çoğuna da dolaylı olarak telmihlerde bulunduğu görülür. Pek çok divan şairinin sahip olduğu kültür altyapısı ile yaşam biçiminin dikkate alınması durumunda ise, görünüşte bir hadis-i şerife doğrudan atıf sayılamayan, ancak kaynağını yine hadis-i şeriflerden alan ve İslamî yaşantının temel düsturlarını ihtiva eden unsurlara tesadüf edilmesi ziyadesiyle mümkündür. Ancak çalışmamızda, hadis-i şeriflere işaret etme konusunda herhangi bir şüpheye mahal bırakmayacak konumda olan beyitlerden örnekler vermeyi uygun görüyoruz.⁴

1. Grup Şiirler:

Sensin ol hâtim ki ref' etmiş cemi'-i hâkimi

Hâtem-i hükm-i risâlet tapşırıp devrân sana⁵

Fuzuli, na't hüviyetindeki “sana” redifli gazelinde, devranın Peygamberimize nübüvvet hükmünün yüzüğünü verdiği; böylece daha önceki bütün hakimlerin hükümlerinin ortadan kalktığını söylüyor. Peygamberimiz, Hâtemü'l-Enbiyâ yani peygamberlerin sonuncusudur. Hz. Muhammed'in son peygamber oluşuyla ilgili şu hadis-i şerif dikkat çekicidir: “Benimle Peygamberler zümresinin benzeri, şu bir kimsenin meseli ve benzeri gibidir ki, o kişi, bir ev yaptırmış ve binayı tamamlayıp süslemiş de yalnız bir tuğlası eksik kalmış. Bu vaziyette halk binaya girip gezmeğe başlarlar. Eksik yeri görüp hayret ederek: Şu bir tuğlanın yeri boş bırakılmamış olsaydı! Dediler. İşte ben o yeri boş bırakılan kerpicim, ben Hâtemü'n-Nebiyân'im (Peygamberlerin sonuncusuyum).”⁶

*Fuzûlî deme yetmek menzil-i maksûda müşkildür
Tutan dâmân-ı şer'-i Ahmed-i Muhtar yetmez mi*⁷

Tasavvufi anlayışta en büyük hedef, dünyevi arzulardan sıyrılarak Allah'a ulaşmak, Allah'ın varlığında yok olmak (fenâfillah)'tır. Tasavvuf dairesi içerisine giren kişi –ki buna sâlik denir- fenâfillaha ulaşmak için tek başına başarılı olamaz. Mutlaka birilerinin rehberliğine ihtiyaç duyar. İhtiyaç duyulan rehber, öncelikle Hz. Muhammed (S.A.V.)'dir. Şaire göre, menzil-i maksuda ulaşmak için Peygamberimizin getirdiği kurallara sarılmak yeterlidir. Burada pek çok hadis-i şerife atıf vardır. Birincisi, Peygamberimizin Veda Hutbesi'nde söylediği: "Size iki şey bırakıyorum. Bunlara uyduğunuz müddetce asla sapıtmayacaksınız: Allah'ın Kitab'ı ve Resûlünün sünneti." ⁸ hadis-i şeriftir. Peygamberimizin sünneti Kur'an-ı Kerim'e zaten muhalif değildir. O halde, Hz. Peygamberimizin sünnetine ittiba eden kurtuluşa erecek; Fuzuli'nin deyişiyle menzil-i maksuda erecektir. Konuyla ilgili diğer hadis-i şerif ise şudur: “Kim Allah ve Resûlüne itaat ederse doğru yolu bulmuştur. Kim de o ikisine isyan ederse, (bilsin ki) sadece kendisine zarar verir, Allah'a hiç bir zarar veremez.”⁹

*Sana mahsûs lütfudur Hakk'ın
Tâc-ı Levlâk u taht-ı Ev-ednâ*¹⁰

Kainattaki her şey Hz. Peygamber'in hürmetine yaratılmıştır. Bu durum, Allah'ın bir lütfudur. Beyitte geçen Tâc-ı Levlâk sözü, “Sen olmasaydın, sen olmasaydın! Felekleri yaratmazdım.” hadis-i kutsisine telmihtir. Ev-ednâ ise bir ayetten alınmadır. Mir'aç hadisesinde Peygamberimizin Allah'a yaklaşmasını anlatır.

*Teşne-leb vâdî-i hayretde gezerken sâde-dil
Lî-ma'allah hamrı ile kana düşdi gönlümüz*¹¹

Şair: “Saf gönül hayret vadisinde dudağı hararetle (susamış olarak) gezerken lî-ma'allah şarabıyla kanmak üzereydi.” diyor. Beyit bütünüyle tasavvuf kokmaktadır. Hayret vadisi tasavvufta bir mertebedir. Fenâfillaha ulaşmak için hayret vadisinden geçmek gerekir. Şair, Allah'a ulaşma yolunda o kadar susamıştır ki ancak Lîma'allah şarabı onun bu hararetini söndürebilir. *Kana düşdi* ifadesi, daha kanmadığını yani Fenâfillaha erişmediğini gösteriyor. Beyitte geçen *lîma'allah* sözü, bir hadisten alınmadır. Hadis-i şerifte: “Benim Allah ile öyle anlarım olur ki, ne mukarreb melekler ne de bir nebi o yakınlığı elde edememiştir.” buyurulmuştur.

*Çün buyurdu Mustafâ şeytân yalnızlardadır
Râh-ı Hakk'a yalnız gitme sakın kim olma şâz*¹²

Sâlik, öncelikle Hz. Peygamber'i kendisine rehber edinecektir. Ancak Hz. Peygamber'in düşünce ve yaşantısını öğrenmesi ve bunları hayatına tatbik etmesi konusunda çevresindeki insanların niteliği çok önemlidir. Bu insanlar, öncelikle kendisi gibi aynı hedef doğrultusunda hareket eden kişiler olmalıdır. Aksi halde hedefe ulaşamaz. Bu nedenle, fenâfillah yolunda ilerlemek için tek başına çırpınışlar fayda vermeyecektir. Kişinin nefsinin kötülükleri karşı koruması tek başına çok zordur. Bu beytin altyapısında da Hz. Peygamber'in şu hadis-i şerifi vardır: “Size cemaati tavsiye ederim. Ayrılıktan sakının. Zira şeytan, tek kalanla birlikte olur. İki kişiden uzak durur. Kim cennetin ortasını dilerse, cemaatten ayrılmam. Kimi yaptığı hayır sevindirir ve kötülüğü de üzerine, işte o, mü'mindir.”¹³

*Her ne kim sana sanursın san anı kardaşına
Fihakika sözü mü gûş it müselmanlık budur*¹⁴

Tasavvufî, dolayısıyla da İslamî düşüncenin temel kaidelerinden birisi de insanları sevmektir. Bütün tasavvuf ehli *yaratılanı Yaratan'dan ötürü* sevme ilkesini benimsemiştir. Bütün insanlara karşı sevgi, saygı ve hoşgörü beslemesi gereken bir Müslüman, kendi inancından olan kişilere de elbette aynı sevgi, saygı ve hoşgörüyü göstermek durumundadır. Yukarıdaki beyitte anlatılan düşüncenin özü Peygamberimizin şu hadis-i şerifinde dile getirilir: "Sizden biri, kendi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe gerçek imana eremez."¹⁵

*Nefs-i hazzın ey Muhibbî virme gel hayvan-sıfat
Zabt-ı nefis it ârif ol âlemde insanlık budur*¹⁶

İnsanın başına her ne kötülük gelir ise nefsi sebebiyledir. Peygamberimiz sık sık: “Allah'ım, beni bir an nefsimi bırakma ve bana verdiğin iyi şeyleri benden geri alma.” (250 hadis, s.81) diye dua ederdi. Bu nedenle tasavvufta her şeyden evvel nefsin terbiye ve tezkiye edilmesi gerekir. Nefis, insana daime kötü şeyler emreder. Eğer kişi, nefsinin terbiye ve tezkiye etme başarısını gösterebilmiş ise, o zaman o nefsinin kölesi değil, nefsi onun kölesi olmuş demektir. Böyle bir makam erişmek için uzun ve çileli bir yolculuk gereklidir. Muhibbî, nefsin bazen hayvani derecelere düşeceğini, âlemde asıl insanlığın nefsinin zabt etmeyle kazanılacağını söylüyor. Hadis kitaplarına

baktığımızda nefsin terbiye ve tezkiyesi konusunda pek çok hadis-i şerife rastlarız. Nefse hakim olma hususunda Peygamberimiz ile sahabeler arasında şöyle bir diyalog geçmiştir: "Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm bir gün: "Siz aranızda kimi pehlivan addedersiniz?" diye sordu. Ashab: "Erkeklerin yenmeye muvaffak olamadığı kimseyi!" dediler. Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm: "Hayır, dedi, gerçek pehlivan öfkelendiği zaman nefesine hakim olabilen kimsedir."¹⁷

*Kat eyle âşinâlığım andan ki gayrdır
Ancak öz âşinâların et âşnâ bana¹⁸*

Bir hadis-i şerifte: “Kişi sevdiği ile beraberdir.”¹⁹ denilmektedir. Allah’ın rızasını kazanmak için de Allah’ın hoşuna gidecek işler yapmak ve sevdiği kişilerle birlikte olmak gerekir. Allah, bütün insanlara karşı merhametlidir. Ancak, rızası doğrultusunda hareket edenlere elbette ki, daha güzel muamelede bulunur. Bu nedenle Fuzuli: “Senin dışındaki her şeyle ilgimi kes. Sadece sevdiğini bana dost eyle.” diyor. Hz. Peygamber bir hadis-i şeriflerinde: “ İki Müslüman birbiriyle kardeşdir ve birbirlerine yardımcıdırlar. Bir kimse Müslüman olduktan sonra müşrikleri terk edip, Müslümanlara karışmadıkça hiçbir ameli (Allah katında) makbul değildir.”²⁰ buyurmaktadır.

*Urup dest-i tevekkül dâmen-i tevfik-i Mevlâya
Kemer-bend-i miyân-ı yâr-i diğerdan el çekdük²¹*

Sükkeri, diğer sevgililerin belindeki kemerden el çektiğini, Mevla’ya tevekkül ettiğini söylüyor. Şairin, diğer sevgililerden el çektiğini, her şeyiyle kendisini Allah’a bıraktığını söylemesi, şairin ilahi bir sevgiliye yöneldiğini gösterir. Çünkü Divan şiirinde iki türlü sevgili vardır: Mecazi ve hakiki... Beyitte “Mevlâ” ile “yâr-i diğer” den söz edilmektedir. Şair, beşeri sevgilileri bıraktığını, Mevla’nın tevfik eteğine yapıştığını söylüyor. Bunu yaparken de yine Mevla’sına tevekkül ediyor. Hadis-i şeriflerde yapılan her işte tevekkül hareket edilmesi öğütlenir. Ashab’tan bir zat: “Ya Resulallah, devemi bağlayayım da mı tevekkül edeyim, yoksa bağlamadan salıverip de mi tevekkül edeyim? diye sormuş, Resul-i Ekrem cevaben, bağla da tevekkül et, buyurmuşlardır. Tevekkül, teşebbüs ve azimden sonra o işte Allah’ın inayetine sığınıp güvenmek demektir. Çünkü Allah’ın lütuf ve inayeti olmadıkça hiçbir işte muvaffakiyet olmaz, türlü engeller çıkar. Bu nedenle şair de Allah’a bağlanırken bile yine Allah’a tevekkül etmektedir.

*Fuzûlî hâli olmaz sûret-i dil dost fikrinden
Bu ma’nîden ki Beytullâh derler kalb-i mü’mindir²²*

Tasavvufta, gönül Allah’ın mekanı olarak düşünüldüğü için çok kutsal kabul edilir. Gönül kırmamakla ilgili bir sürü şiir ve güzel söz vardır. Fuzuli, sevgilinin düşüncesinin her zaman gönlünde bulunduğunu; çünkü müminin kalbinin Allah’ın evi olduğunu söylüyor. Bu konuda şu hadis-i şerif nakledilmiştir: “Allah mümin kullarının kalbindedir.”²³

*Gurrâ olma bu cihânun bir iki gün ömrüne
Mâlik-i hayl u haşemler sineçâk olmuş yatur²⁴*

“Bu cihanın bir iki günlük ömrüne gafil olma, gururlanma! Maiyete ve hizmetkârlara sahip olanlar yüreği yaralanmış olarak yatıyor.”

Tasavvufî ve İslamî anlayışa göre, dünya hayatı bir süs ve oyuncaktan ibarettir. Tasavvufta masiva diye bir kavram vardır. Masiva, Allah’a ulaşmayı engelleyen her şeydir. Önemli olan Allah’a ulaşmak olduğu için dünya hayatına aşırı bağlılık, makam ve mevki sevdası, para, mal, mülk, iş, kadın, arkadaş vb. her şey masiva olabilir. Bu nedenle, Allah’a ulaşmayı arzu eden kişinin dünyanın nimetlerine ve güzelliklerine tenezzül etmemesi gerekir. Dünya hayatı, ahiretin tarlasıdır. Bu dünyada kişi ne ekerse, ahirette onu biçecektir. Bu nedenle bir iki günlük dünya hayatına kanmamalıdır. Emrimde çalışan hizmetçilerim olsun, ben de rahat edeyim düşüncesiyle yaşamak doğru değildir. Bu konuyla ilgili şöyle bir olay nakledilir:

"Hz. Ali (radiyallahu anh) İbnu Ağyed'e dedi ki: "Sana kendimden ve Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) 'ın kızı Fâtıma (radiyallahu anhâ)'dan -ki o, babasına, ailesinin en sevgili olanı idi- bahsedeyim mi?" "Evet, bahsedin!" dedim. Bunun üzerine: "Fâtıma radiyallahu anhâ değirmen çevirirdi; elinde yaralar meydana gelirdi. Kırba ile su taşırdı. Bu da boynunda yaralar açtı. Evi süpürüyordu. Üstü başı toz-toprak oldu. (Bu sıralarda) Rasûlullah'a bir kısım köleler getirilmişti.. Fâtıma 'ya: "Babana kadar gidip bir köle istesen!" dedim. Gitti. Aleyhissalâtu vesselâm'ın yanında bazılarının konuşmakta olduklarını gördü ve geri döndü. Ertesi gün Resulullah Fâtıma'ya gelerek: "Kızım ihtiyacın ne idi?" diye sordu. Fâtıma sükut edip cevap vermedi. Ben araya girip: "Ben anlatayım Ey Allah'ın Resülü!" dedim ve açıkladım: "Fatıma'nın değirmen kullanmaktan elleri yara oldu, kırba ile su taşımaktan da omuzları incindi. Köleler gelince ben kendisine, size uğramasını, sizden bir hizmetçi istemesini ve böylece biraz rahata kavuşmasını söyledim. Bu açıklamam üzerine Resulullah: "Ey Fatıma, Allah'tan kork, Allah'a olan farzlarını eda et, ailenin işlerini yap. Yatağına girince otuzüç kere sübhanallah, otuzüç kere elhamdülillah, otuzüç kere Allahuekber de. Böylece hepsi yüz yapar. Bu senin için hizmetçiden daha hayırlıdır.." buyurdular. Fatıma (radiyallahu anha): "Allah'dan ve Allah'ın Resulünden razıyım" dedi. Resulullah ona hizmetçi vermedi."²⁵

*Sûret-i zîbâ tılsımudur hakikat gencinün
Kalmazuz sûretde biz zîrâ ki ma'nadur garaz²⁶*

Mutasavvıflara göre, bu dünyadaki güzellikler hayalidir; gerçek güzellik, ilahi güzelliştir. Dünya hayatının süsü, gerçek güzelliğe ulaşmada birer engeldir. Gerçek güzellik olan ilahi güzelliğe ise ahirette ulaşılacaktır. Konuyla ilgili olarak Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “Kim ahireti dilerse dünya hayatının zinetini terketmeli, ahireti bu hayata tercih etmelidir. Kim bu söylenenleri yerine getirirse, Allah'tan hakkıyla haya etmiş olur.”²⁷

*Küşe-i vahdetde Şâhî vasl-ı cânân var iken
Tumturak-ı pâdişâhî bir kurı gavga gibi*²⁸

Dünya hayatının, dünya hayatı uğruna yapılan işlerin Allah katında hiçbir değeri yoktur. Şâhî, vahdet köşesinde sevgiliye –ki bu sevgili ilahi sevgilidir- kavuşmak varken sultanlık için yapılan mücadelenin kuru bir kavgadan ibaret olduğunu, hiçbir değer taşımadığını söyler. Bir hadis-i şerifte de dünya hayatının değersizliği şöyle anlatılır: “Sehl İbnu Sa'd radiyallahu anh naklediyor: "Biz (hacc sırasında) Zülhuleyfe'de Resülullah aleyhissalâtu vesselâm ile beraberdik. O, birden şişkinlikten ayağı havaya kalkmış bir davar ölüsüyle karşılaştı. Bunun üzerine: "Şu lâşenin²⁹, sahibine ne kadar değersiz olduğunu görüyor musunuz? Nefsimi elinde tutan Zât-ı Zülcelâl'e yemin olsun, şu dünya, Allah yanında, bunun sahibi yanındaki değersizliğinden daha değersizdir. Eğer dünyanın Allah katında sivrisineğin kanadı kadar değeri olsaydı, kâfire ondan ebediyen tek damla su içirmezdi" buyurdular.”³⁰

*Kimdür bu deyr içinde kim ol eylemez günâh
Şirk olmasun hemân tek olur her günâh*³¹

İnsanoğlu, günah işlemeye mütemayil bir yapıda yaratılmıştır. Dolayısıyla her insan, az veya çok günah işler. Bu dünyada işlenen bütün günahlar, tövbe edildiği takdirde affedilir. Ancak bir günah vardır ki, Allah o günahı işleyen kulunu affetmez. Bu günah, şirktir. Şirk, Allah'a ortak koşmak demektir. Bu konuda şöyle bir hadis vardır: "Ameller her perşembe ve pazartesi günü arz edilir. Aziz ve Celil olan Allah o gün, Allah'a hiçbir şirk koşmayan kulun günahını affeder.”³²

*Senden ednâyı görüp şükr ile dem-sâz olmak
Senden a'lâlara reşk eylemenin merhemidir*³³

Nâbî'ye göre insan, dünyevi işlerde kendisinden daha iyi konumda olan insanlara kıskançlık nazarıyla bakmamalıdır. Kendisinden daha kötü durumda olan kişilere göz önüne getirmeli ve haline şükretmelidir. Sun'ullah Gaybî de aynı düşünceleri şu beyitte dile getirir:

*Senden ednâya nazar kıl müsterih ol her zaman
İzzet ehline bakup dâ'im getürme âh u dūd*³⁴

Konuyla ilgili olarak Peygamberimiz şöyle buyurur: "İki haslet vardır, bunlar kimde bulunursa Allah onu şükredici ve sabrediciler arasına kaydeder: 1- Diyanette kendinden üstün olana bakıp, ona uymak. 2- Dünyalıkta kendinden aşağı olana bakıp, Allah'ın kendine vermiş olduğu üstünlüğe hamd etmek. İşte böyle olan kimseyi Allah şükredici ve sabredici olarak yazar. Kim de diyanette kendinden aşağı olana bakar, dünyalıkta da kendinden üstün olana bakar ve elde edemediğine üzülsünce Allah onu şükredici ve sabredici olarak yazmaz.”³⁵

*Ölmeden ön ölmeğin ma'nisini zevk idesin
Bildüğünü öldüre gör kalmasun andan eser*³⁶

Ölüm, her insanın kaçınılmaz akıbetidir. Mutavassıflara göre, ölüm, uhrevî ve ebedî hayata geçiş için bir koridordur. İnsanlar, dünyada yaptıkları iyi ve kötü işlerin karşılığını öldükten sonra görecektir. Bu nedenle kişi, “Ölmeden evvel ölünüz.” hadis-i şerifinden yola çıkarak ölüm gelip çatmadan evvel kendini hesaba çekmeli; yaşam biçimini ve davranışlarını gözden geçirmelidir. Konuyla ilgili diğer önemli hadis-i şerif de şudur: “Ölüm gelip çatmadan ölüme hazırlan.”³⁷

*Deryâ-yı rahmetünden yâ Rabbi çok değüldür
Bâğ-ı cinâna girse bir iki üç tebâhî*³⁸

Allah, sonsuz mağfiret ve rahmet sahibidir. Günahkâr kullarını, sonsuz mağfiret ve rahmetinden dolayı affeder. Günahkâr kullar da böylelikle cehennem ateşinden kurtulmuş, cennete girmiş olurlar. Hz. Peygamber, sık sık Allah'ın af ve mağfiretinin sonsuz olduğundan ve rahmetinin sınırsızlığından söz eder. İnsanlara, Allah'ın rahmetinden ümitlerini kesmemelerini öğütler. Bir hadis-i şeriflerinde: "Mü'min, Allah indindeki ukubeti bilseydi, cennetten ümidini keserdi. Eğer kâfir Allah'ın rahmetini bilse idi, cennetten ümidini kesmezdi.”³⁹ Bir başka hadis-i şerif de şöyledir: “Allah mahlûkâtı yarattığı zaman yanında bulunan, Arş'ın gerisindeki bir kitaba şunu yazdı: "Muhakkak ki rahmetim gazabıma galebe çalmıştır.”⁴⁰

*Sâlih ol peymâneni tesbîh- mercâna değiş
Zevk-ı zikrullah ile meydâna gel mey-dânu ko*⁴¹

Allah'ı zikir, bir Müslüman'ın kendisini günahlara karşı koruyabilmesinin en önemli yollarındandır. Bu nedenle kişi, Allah'tan korkarak kadehin yerine tespîhi, içkinin yerine de Allah'ın adını koymalıdır. İçkinin yasak oluşuyla ilgili olarak Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: “"Hamr (sarhoş edici içki), günahın her çeşidinin kaynağıdır.”⁴²

Şaire göre içkinin insana verdiği zevkin, Allah'ı zikir halinde elde edilecek zevkin yanında hiçbir değeri yoktur. İçkiyi bırakıp Allah'ı zikre koyulmalı; eli kadeh tutan yani içki içenleri terk etmelidir. Allah'ı zikirle ilgili olarak da şu hadis-i şerif dikkat çekicidir: “Allah size, Allah'ı zikretmenizi de emretti. Bunun da misali, peşinden hızla düşmanın geldiği bir adamdır. Bu adam muhkem bir kaleye gelip, düşmandan kendini korur. Kul da böyledir. Şeytana karşı kendisini sadece zikrullahla koruyabilir.”⁴³

*Ne mümkündür bula ey Nâilî hükmi-kazâ tağyîr
Bozulmak müntenîdir ser-nüvişt-i hâme-i takdîr*⁴⁴

Allah'ın insanlar hakkında takdir ettiği kuralları değiştirmek; Takdir kaleminin elinden yazılan alın yazısını bozmak mümkün değildir. Konuyla ilgili olarak Peygamberimizin şu hadis-i şerifleri vardır: “Allahu Teala: Bütün olacakları tedbir ve takdir ettim. Sun'î bedi'im tahkim ettim. Bunlara rıza gösterene, bana ulaşınca kadar benden de rıza vardır. Bunlara kızana, bana ulaşınca kadar benden de gadab vardır.”⁴⁵ “Resulü Ekrem mail-i inhidam⁴⁶ bir binanın yanından geçerken süratli yürüyüp geçtiğinde de: Ya Resulallah! Allah'ın kazasından mı kaçılıyorsunuz? Sualine: “Allah'ın kazasından Allah'ın kaderine iltica ediyorum!”⁴⁷ buyurmuştur. Diğer bir hadis-i şerifte de şunları söylemiştir: “Ademoğlunun saadet (sebepleri)nden biri de Allah Teâlâ'nın hükmettiğine rıza göstermesidir. Şekâvet sebeplerinden biri de Allah Teâlâ'ya istihareyi terk etmesidir. Keza şekâvet sebeplerinden bir diğeri de Allah'ın hükmettiğine razı olmamasıdır.”⁴⁸

*Meges ü mûra hakâretle nazar eylemezüz
Her birin başına bir şâh-ı tüvânâ bilürüz*⁴⁹

Kainattaki hiçbir varlığa tahkir edici bakışlarla bakılmamalıdır. Bir sinek veya karınca bile olsa, onların güçsüz ve aciz oldukları düşünülmemelidir. Yeri geldiği zaman insanoğlu da acizdir. Her varlıkta mutlaka güçlü bir yön vardır. Önemli olan o varlığın güçlü yönünü bulup ondan ibret çıkarmaktır. Bir karıncayı da sineği de yaratan Allah'tır. Kainattaki her şeyin yaratıcısı Allah olduğu için her varlığa onları yaratanın hatırına iyi davranmak, saygı göstermek gerekir. Hz. Peygamber, bir hadis-i şeriflerinde Allah'ın kendisine emrettiği dokuz şeyden birisinin “ibret dolu bakış” olduğunu söylemektedir.⁵⁰

*Dünyâda çeker mihneti erbâb-ı mahabbet
Ey sôfi bu gün bana ise irte sanadur*⁵¹

Bilindiği üzere Divan şiirinde daima bir zahid-aşık tartışması vardır. Zahid (sofu) sadece ibadetin kabuğuyla ilgilenir. İmanın ve aşkın derinliğini idrak edemez. Bu nedenle aşıkla sürekli mücadele halindedir. İmanın hakikatine erişemediği için ilâhî güzelliğin de iştiyakını duymaz. Sadece cennete gitmek ister. İmanın ve aşkın sırrını idrak edemedikleri için bazen imansızlıkla, kafirlikle itham edilir. Diğer tarafta, aşıkların amacı cennete gitmek değil Cemalullah'ı (hakiki sevgiliyi) görmektir. Onlar bu dünyada sevgiliden ayırırlar. Şair, muhabbet erbabının dünyada sıkıntı çekeceğini; ancak ahirette rahat edeceğini söylüyor. Buna karşılık kuru kuruya ibadet eden, aşktan muhabbetten anlamayan kişi ise sıkıntıyı daha sonra çekecektir. Hadis-i kutside iki korkunun ve iki emniyetin bir arada verilmeyeceği söylenmektedir. Bu konuda Peygamberimiz de: “Dünya, mü'mine hapishâne, kâfire cennettir.”⁵²

*Zâhidâ sanma ki a'malullah cennet bulasın
Ol Hakk'ın fazlıdurur yohsa amelden ne gelür*⁵³

Zahid, gece gündüz Allah'a ibadet eder. Ancak yapmış olduğu hiçbir ibadet onu kurtaramayacaktır. İnsan ne kadar ibadet ederse etsin Allah'a hakkıyla kulluk edemez. Her şeye rağmen zahid de hedefi olan cennete gidebilir. Bunun için Allah'ın rahmeti gereklidir. Bu konuda Peygamberimiz bir gün ashabına: “Sizden hiç kimseye, yaptığı amel, cenneti kazandırmayacaktır” buyurmuştur. Ashab:"Sen de mi (amelinle cennete gidemeyeceksin) ey Allah'ın Resülü?" deyince: "Evet, ben de, dedi, Allah affı ve rahmeti ile muâmele etmezse ben de!"⁵⁴ diye karşılık vermiştir.

*Kalb-i mü'min gibi mescid mütesellî ma'mûr
Dil-i Fâsık gibi meyhâne harâb u virân*⁵⁵

Mescitler, içinde Allah'ın adının zikredildiği kutsal mekanlardır. Sâbit, Ramazaniye'sinde Müslüman'ın kalbini mescide, günahkâr kişilerin kalbini de meyhaneye benzetmiştir. Çünkü Ramazan ayında meyhaneler kapanır; insanlar mescitlere koşarlar. İçkiyi bırakıp Allah'ı zikirle meşgul olurlar. Burada sözünü ettiğimiz zikir kelimesi geniş anlamları ihtiva eder. Sözelimi, namaz kılmak bir nevi zikirdir; ayrıca Kur'an-ı Kerim'in bir adı da zikirdir. Konuyla ilgili tespit ettiğimiz iki hadis-i şerif vardır: “İçinde, Allah'ın zikir bulunduğu bir evle, Allah'ın zikir olunmadığı ev, canlı ile ölünün benzeridir.”⁵⁶ “Hafızasında Kur'an'dan bir şey olmayan kimse, harap bir ev gibidir.”⁵⁷

*Nân-ı huşk ile kanâ'at gibi bir ni'met mi var
Künc-i istiğnâ gibi bir gûşe-i râhat mı var*⁵⁸

Tasavvufta, aza kanaat etme konusunda “bir lokma, bir hırka” şeklinde hoş bir düstur vardır. Bütün mutasavvıflar hayatlarını bu doğrultuda yaşamaya çalışırlar. Nitekim bu dünya, rahat ve huzur yeri değildir. Kuru bir ekmek ile kanaat etmek büyük bir nimettir. Tokgözlülük de insanın rahat ettiği bir köşedir. Kanaat ve istiğna (tokgözlülük) ile ilgili pek çok hadis-i şerif mevcuttur. Peygamberimizin kendi hayatı bile, bu konuda başlı başına bir

örnektir: "Ademoğlunun şu üç şey dışında (temel) hakkı yoktur: İkamet edeceği bir ev, avretini örteceği bir elbise, katıksız ekmek ve su."⁵⁹

2. Grup Şiirler:

*Kad enâre'l-aşku li'l-uşşâkı minhâce'l-hüdâ
Sâlik-i râh-ı hakikat aşka eyler iktidâ*⁶⁰

Hakikate ulaşmak aşıklar için zordur. Çünkü hakikat yolu karanlıktır. Karanlık yolu aydınlatacak bir ışığa ihtiyaç vardır. Hidayet yolunu aydınlatan bu ışık aşktır. Aşka uyan yolunu şaşırmadan karanlıklar içerisinde sağ salim yürüyecek, yolunu bulacak, hedefine ulaşacaktır. Beyitte dolaylı olarak Peygamberimizin şu hadis-i şerifine telmih vardır: "Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayeti bulursunuz."⁶¹

*Engüşt-nümâ-yı âlem olursa n'ola o mâh
Ebrûsı âsumân-ı letâfet hilâlidür*⁶²

Sevgilinin yüzü, parlaklığı dolayısıyla aya teşbih edilir. Ay nasıl gece karanlığını bölerek ortalığı aydınlattırsa, sevgilinin yüzü de aşığın gönlünü aydınlatır. Sevgilinin kaşları da ayın hilal şekline benzetilir. Şair, sevgilinin bütün alemin parmağıyla gösterdiği bir ay olduğunu söylüyor. Engüşt (parmak) ve mâh (ay) kelimeleri bize Peygamberimizin parmağıyla ayı ikiye ayırması mucizesini hatırlatır.⁶³ Bu konuyla ilgili pek çok sahabiden rivayetler nakledilmiştir. Bunlardan birisi de Enes İbn-i Malik'in rivayetidir. Enes İbn-i Malik, Mekke müşriklerinin Resûlullah'tan bir mucize göstermesini istediklerini, Resûlullah'ın da onlara ayın ikiye bölündüğünü gösterdiğini haber vermiştir. Abdullah İbn-i Mes'ud da ayın ikiye bölünüşünün ardından Resûlullah'ın: "Şahid olunuz! Kıyamet yaklaştı, yarıldı kamer" buyurduğunu eklemiştir.⁶⁴

*Ser-i kûyun sanemâ cennet-i a'lâ bilürin
Müntehâ kâmetüni Sidre vü Tûbâ bilürin*⁶⁵

Mi'rac, Hz. Peygamber'in en önemli mucizelerinden birisidir. Hz. Peygamber, Mi'rac hadisesinde yedi kat göğü dolaştıktan sonra bir yere getirilir. Burası Sidre-i Müntehâ'dır. Hz. Peygamber Sidre-i Müntehâ'yı şöyle anlatır: "Bütün menâzil ve menâzırdan sonra karşıma Sidre-i Müntehâ sahası açıldı. Bir de gördüm ki Sidr ağacının yemişleri (Yemen'in) Hecer (kasabası) destileri benzeri (büyüklüğünde) dir. Yaprakları da fillerin kulakları gibidir."⁶⁶ Sidre-i Müntehâ terkindeki Sidir, Nebk ağacı diye tefsir olunur ki, Arabistan kirazı denilen ve Trabzon hurması fasilesinden olup ehlişi ve yabânîsi olan bir nevi ağaçtır. Müntehâ da bir şeyin son haddi demektir. Sidre-i Müntehâ, mahlukatın ilmi ve ameli kendisinde son bulan bir işaret olarak kabul edilir.⁶⁷ Ötesi Allah'ın zât alemidir.⁶⁸ Tûbâ ise cennette bir ağaçtır. Sevgilinin boyu, uzunluğu sebebiyle Tûbâ'ya benzetilir. Tûbâ ağacı ilgili Peygamberimiz şöyle buyurur: "Muhakkak ki cennette Tûbâ denilen bir ağaç vardır ki, idmanlı, seri bir ata binen mahir bir süvari, onun gölgesini yüz sene gitse geçemez."⁶⁹

Yukarıdaki mısralarda şair, sevgilinin bulunduğu mekanı cennet bahçelerinden bir bahçeye; sevgilinin boyunu, düzgünlüğü ve erişilmezliği bakımından da Sidre'ye ve Tûbâ'ya benzetir.

*Sînem ki oldı derd-i firîbinle dâğ dâğ
Ümmîd ü ye'sden bana virdi ferâğ-ı dâğ*⁷⁰

Şairin gönlü, sevgiliye karşı olan sevgisinden ve bu sevgiye karşılık görememesinden dolayı yaralanmış, paramparça olmuştur. Bu durum, aşık için büyük aynı zamanda *aldatıcı* bir derttir. Çünkü aşığın dertlenmesine gerek yoktur. Ümit ile ümitsizlik arasında bulunması gerekir. Ümitsizliğe, kedere ne kadar yakınsa ümide de o kadar yakındır. Ümit ve ye's, dini ve tasavvufî ifadesi ile ümit ve korku ilgili pek çok hadis-i şerif vardır. Hadis-i şeriflere göre, Müslüman, korku ve ümit arasında bulunmalıdır. Konuyla ilgili olarak Hz. Enes şöyle bir olay nakletmektedir: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ölmek üzere olan bir gencin yanına girmişti. Hemen sordu: "Kendini nasıl buluyorsun?". Genç: "Ey Allah'ın Resûlü, Allah'tan ümidim var, ancak günahlarımdan korkuyorum." diye cevap verdi. Resûlullah da şu açıklamayı yaptı: "Bu durumda olan bir kulun kalbinde (ümit ve korku) birleşti mi Allah o kulun ümit ettiği şeyi mutlak verir ve korktuğu şeyden de onu emin kılar."⁷¹

*İğen cevri itme uşşâka vefâ kıl ey şeh-i hûbân
Garîbin âhını yerde komaz Allah'ımız vardır*⁷²

Aşık, sevgiliden kendisine iltifat etmesini, ilgi göstermesini ister. Sevgili ise kolay kolay aşığın yüzüne bakmaz. Sevgili, kendisi yüzünden pek çok sıkıntıya katlanan aşığın sevgisine karşılık vermemesinden ve onun kıymetini bilmemesinden dolayı vefasızdır. Aşığına sürekli cevri ü cefa çektirir; ah u figan ettirir. Bu durumda sevgili zalim; aşık ise mazlum, garip olur. Kendisine eziyet edilen kişilerin duasının Allah tarafından kabul edileceğine dair Peygamberimiz şöyle buyurur: "Mazlumun bedduasını almaktan kork. Zira Allah'la bu beddua arasında perde mevcut değildir."⁷³

*Hey ne bî-dîn turredir zülfün ruhun üstünde kim
Bunca küfr içreyiken kasdı dahı îmânedir*⁷⁴

Sevgilinin saçı, yanağın üzerine dökülmüştür. Yanak; beyazlığı, parlaklığı, temizliği ve saflığı ile vahdetin, imanın sembolüdür. Saç ise siyah rengi ile küfrü temsil eder. Küfür olan saçın vahdet olan yüze dökülmesi, imanı gölgeler, imana kasteder. Saç yüze dökülmemiş olsa, vahdet engellenmeyecek, imana kastedilmeyecektir. Küfre götüren en önemli yol da günah işlemektir. Günah işledikçe insanın kalbi kararır. Bu konuda Peygamberimiz şöyle buyurur: "Kul bir hata yaptığı zaman kalbinde siyah bir iz meydana gelir. Eğer kişi, o hatadan nefsinin uzaklaştırır, af talep eder ve tövbede bulunursa kalbi cilalanarak (leke silinir). Bilâkis, aynı günahı işlemeye devam ederse, kalpteki leke artırılır. Hatta bir zaman gelir, kalbî tamamen kaplar."⁷⁵

*Bir dem giderme ravza-i dilden hayâlini
Zirâ harîm-i Ka'be melekler turağıdır*⁷⁶

Şair, "Ya Rabbi! Bir an bile sevgilinin hayalini gönül bahçemden giderme. Çünkü Ka'be meleklerin durağıdır." diyor. Beytin anlamsal yapısına baktığımızda ravza-i dil, harîm-i Ka'be'ye; sevgili de meleklerle benzetilir. Şair melekler nasıl Kabe'den eksik olmazsa, melek gibi olan sevgilinin hayali de Kabe'ye benzeyen gönlümden eksik olmasın diyor. Ka'be'nin diğer adı da Beytullah yani Allah'ın evidir. Allah bu mekanı her türlü kötülüğe karşı korumuştur. Nitekim Ebrehe'nin bu kutsal binayı yıkma girişimini nasıl engellediği Kur'an'da Fil sûresinde anlatılmaktadır. Kabe'yi meleklerin ziyaret ettiğine dair ise şu hadis-i şerifler vardır: "Allahu Teala, her sene asgari altı yüz bin kişinin Kabe'yi ziyaret edeceğini vaat etti. Şayet daha az olurlarsa, Melekler ile onları tamamlar."⁷⁷ "Adem aleyhisselam, menasik-i haccı ifa ettiğinde, melekler gelerek kendisini tebrik etti ve haccın mebrur olsun. Biz burayı senden iki bin sene evvel ziyaret ettik, dediler."⁷⁸

*Mâl-ı hüsnünden ganîsin vir zekât
Gurbet-i işkunda oldum çün fakîr*⁷⁹

Aşık, aşk gurbetindedir. Aşkın gurbetinde olmak demek, aşk yüzünden gurbete düşmek anlamına geldiği gibi, aşkın sevgilisinden ayrı olduğuna delalet eder. Zekat dînen fakir olanlara verilir. Aşık, aşk gurbetinde fakirdir. Buradaki zekat metaı, güzelliştir. Sevgili güzellik bakımından çok zengindir. Onda her türlü güzellik alametlerini bulmak mümkündür. Bu nedenle aşık da bu güzellikten nasibini ister. Fakirlere zekat verilmesiyle ilgili pek çok hadis-i şerif vardır. Hz. Peygamber: "Allah zekâtı, malınızda bâki kalan kirliliği temizlemek için farz kıldı."⁸⁰ buyurmuştur.

*Dil-i sengînün ile hâlün hâlüm diyeyin
Hacerü'l-Esved'e karşı çün olur arz-ı du'â*⁸¹

Sevgili, aşkın uğruna çektiği sıkıntıları görmezden geldiği, ona ilgisiz davrandığı için *dil-i sengîn* yani taş kalplidir. Hâl, sevgilinin yüzündeki siyah renkli bendir. Dolayısıyla bu iki kavram Hacerü'l-Esved'e benzetilir. Şair, sevgilin taş kalbini ve yüzündeki siyah beni görünce Hacerü'l-Esved'i görmüş gibi olur. Bilindiği gibi Hacerü'l-Esved, Ka'be'nin duvarında bulunan siyah taştır. Şair, Hacerü'l-Esved'e karşı edilen dua, aynı zamanda Kabe'ye yönelerek edilen dua anlamına gelir. Şair, Kabe'ye karşı edilen duanın reddedilmeyeceğine dair müjdelere içeren hadis-i şeriften yola çıkarak, sevgilinin Hacerü'l-Esved'e benzeyen taş kalbi ve benine yönelerek dua ediyor. Böylece sevgiliye kavuşma arzusunun yerine getirileceğini düşünüyor. Kabe'de duaların kabul olduğuna dair şöyle bir hadis-i şerif vardır: "Hac ve umre için Beytullah'a gidenler, Müslümanların Allah'a gönderilmiş temsilcileridir. Kendisine dua ederlerse, dualarını kabul eder, mağfiret dilerlerse, onları bağışlar."⁸²

*Gördükçe Ka'be yüzünü kıl secde-i şükür
Sırr-ı derûni gizleme dil âşikâre kıl*⁸³

Aşığı mutlu edecek şey, sevgilin yüzünü görmektir. Sevgilinin yüzünü görmek için gece gündüz Allah'a yalvarır. Sevgilinin yüzü, Kabe'ye benzer. Nasıl insanlar Kabe'ye yönelerek ibadet ederse, aşığın ibadet makamı da sevgilinin yüzüdür. Çünkü sevgilinin yüzü vahdet, kaşları mihraptır. Aşığın dileği yerine geldiği için şükür secdesi yapması gerekmektedir. Peygamberimiz, dileği yerine gelen bir müminin, Allah'a şükretmesini öğütlemiştir. Şükürün değişik yöntemleri vardır. Şükür secdesi de bu yöntemlerden birisidir. Peygamberimiz, Allah'ın verdiği nimetler karşısında her zaman şükür secdesi yapmıştır. Bu konuda Enes İbnu Malik şöyle der: "Resulullah aleyhissalatu vesselam, ciddi bir ihtiyacının görüldüğü hususunda müjdelenmişti, bunun üzerine hemen secdeye kapandı."⁸⁴

*Ey serv n'ola pest ise hurşîd-i kıyâmet
Besdür ki bülend oldı senün pâye-i hüsnün*⁸⁵

Sevgilinin boyu o kadar uzundur ki kıyamet güneşi bile onun yanında alçak görünür. Sevgilinin güzelliğinin derecesi de güneşten daha yüksektir. Kıyamet günü güneş bütün ihtişamıyla parlayacak, insanları bunaltacaktır. İnsanlar, güneşin kendilerine çok yakın bir yere geldiğini göreceklidir. Peygamberimizin kıyamet güneşinin alçak oluşuyla ilgili şu hadis-i şerifi vardır: "Ben Kıyamet günü âdemoğlunun efendisiyim! Acaba bunun neden olduğunu biliyor musunuz? (Açıklayayım:) Allah o gün, öncekileri ve sonrakileri tek bir düzlükte toplar. Bakan onlara bakar, çağırır onları işitir. Güneş onlara yaklaşır. Gam ve sıkıntı, insanların tahammül edemeyecekleri ve tâkat getiremeyecekleri dereceye ulaşır."⁸⁶

*Yapışuben dile hâcet o mehün zülfüne kim
"Leyletü'l-Kadr" dur anun birisi biri "Berât"*⁸⁷

Sevgilin saçının her teli duaların kabul edildiği bir hacet kapısıdır. Beyitte sevgilinin saçı Kadir ve Berat gecesine benzetilmiştir; çünkü saç da gece gibi karanlıktır. Kadir ve Berat geceleri mübarek gecelerdir. Bu gecelerde yapılan dualar kabul edilir. Aşığın dileği de, gönlünü sevgilinin saçlarına asmaktır. Aşığın gönlü sevgilinin saçlarına asılmış ki, (yani aşığın dileği yerine gelmiş) sevgilinin saçı da dileklerin kabul edildiği Kadir ve Berat gecelerine benzemiş. Kadir ve Berat gecelerinde duaların kabul edileceğine dair şu hadis-i şerifler dikkat çekicidir: "Şaban ayının on beşinci gecesi (berat gecesi) olduğu zaman gecesinde namaz kılın, gündüzünde de oruç tutun. Çünkü Allah Teala hazretleri o gün, güneşin batmasıyla, dünya semasına iner ve şöyle der: "Bana istiğfar eden yok mu mağfired etsem! Benden rızık isteyen yok mu rızık versem, belaya maruz kalan yok mu afiyet versem... Şöyle olan yok mu, böyle olan yok mu?" Bu hal fecrin sökmesine kadar devam eder."⁸⁸ "Kadir gecesinin, kim sevabına inanıp onu kazanmak ümidiyle ihya ederse geçmiş günahları affedilir."⁸⁹

*Kaddim gibi hâk-i kademin öpdü na'liçen
Meşhurdur eddâlü alelhayrı kefâil⁹⁰*

Aşık, sevgilinin ayağına yüz sürmek, ayağının tozunu toprağını öpmek ister. Nal-çe, küçük nal demektir; hilal şeklindedir. Ayakkabının altına çakılır. Beyitte sevgilinin ayakkabısında nal-çe olduğu söyleniyor. Nal-çe sevgilinin ayağının tozunun toprağını öpmüştür. Bunu da aşığa borçludur. Şair, kendisi sevgilinin ayağının tozuna toprağına yüz sürmeye muvaffak olamamıştır. Nal-çenin bu işi başarmasını aşık kendisinden biliyor. Bu nedenle, Peygamberimizin, "Hayra delâlet eden onu yapan gibidir."⁹¹ hadis-i şerifinden yola çıkarak teselli buluyor.

*Görürken şîr-i mâder olduğun etfâl ile hem-zâd
Hariyetdür bu ni'met-hânedede fikr-i şikem çekmek⁹²*

Nâbi'ye göre dünyanın her tarafı Allah'ın verdiği nimetlerle doludur. Buna rağmen insanlar, Allah'a hakkıyla tevekkül etmezler ve işkembelerini düşünerek her türlü fenalığı yaparlar. Bebekler bile doğdukları zaman yiyeceklerini hazır bulurlar. Çünkü onlar acizdirler ve acizlerin yardımcısı olan Allah, onların yardımlarına koşar. Şairin verdiği bu örneğin bir benzeri Peygamberimizin bir hadis-i şerifinde şöyle ifade edilmektedir: "Eğer Allah'a hakkıyla tevekkül etseydiniz, Allah size kuşlara verdiği gibi rızık verirdi; kuşlar açlıktan karınları çekilmiş olduğu halde sabahleyin çıkarlar, karınları doymuş olduğu halde akşamleyin dönerler."⁹³

*Fakr ile fahr eyleyen dergâh-ı sultân istemez
Dûd-ı âhî sâyesinde tâk-ı eyvân istemez⁹⁴*

Hayâlî Bey, fakr ile övünen kişinin sultanların dergahını istemediğini söyler. Çünkü fakra sahip olmak için Allah aşkıyla yanmak gerekir. Aşk ile yanan kişinin gönlünden çıkan ahlardan dumanı, bir köşkün dumanına benzer. Aşığa da böyle bir köşkte oturmak düşer: Benzer düşünceleri Fehim'de de görüyoruz:

*Ol kadar magrûr-ı fakram Fehimâ himmetüm
Mesned-i devletde şâhâne ta'azzum öğredür⁹⁵*

"Ey Fehim! Ben o kadar fakirlik mağruruyum ki himmetim, devlet makamında şahlara büyüklük satmayı öğretir." Bu iki beyit de Peygamberimizin: "Fakrım ile fahr eylerim." hadisinden mülhemdir.

*Ey dil ey dil niye bu rütbede pür gamsın sen
Gerçi virâne isen genc-i mutalsamsın sen⁹⁶*

Beyitte Şeyh Galip gönlüne seslenerek: "Ey gönlüm! Niçin bu kadar gamlısın? Her ne kadar kırık dökük de olsan tılsımlı bir definesin." diyor. Eskiden büyük hazineler, virane ve harap yerlerde saklanırdı. Gönül aşkın verdiği ıstıraptan dolayı virane ve haraptır. Peki gönül neden hazineye benzetilsin? Bunun cevabı gayet açıktır. Yukarıda da geçtiği gibi gönül Allah'ın evidir. Allah'a duyulan muhabbetin bulunduğu yerdir aynı zamanda. Beşeri anlamda bile düşünsük, gönül sevginin kaynağıdır. Bu nedenle gönül bir hazineye benzetilir. Aynı zamanda beyitte: "Ben kırık, harap gönüllerin katındayım." hadis-i kutsisine de telmih vardır.

Sonuç olarak şunları söylemek isteriz: Verilen bütün bu örneklerde de görüldüğü gibi hadis-i şerifler, Divan edebiyatı için önemli bir kaynaktır. Şairler hadis-i şerifleri kutsal bir malzeme olarak kabul etmişler ve şiirlerinde zaman zaman bu kaynağa başvurmuşlardır. Hadis-i şerifler, şiirlerde kimi zaman (özellikle mutasavvıf şairler tarafından) bir tebliğ aracı olarak kullanılırken; kimi zaman da ifade edilmek istenen duygu ve düşüncenin, muhatabın zihninde daha etkili ve büyüleyici bir yer etmesi amacıyla nazma dökülürler.

DİPNOTLAR:

* Ondokuz Mayıs Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Görevlisi

¹ Şamil İslam Ansiklopedisi, Ashab-ı Suffe maddesi, Şamil Yayınevi, İstanbul 2000, c.1, s. 225.

² Sahih-i Buhârî, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, c. 12, hadis no: 205.

³ Erzurumlu Zihni Divanı, (Haz: Muhsin MACİT), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.261

- ⁴ Şu hususun da belirtilmesinde fayda vardır. Konuyla ilgili çalışmamız sırasında pek çok divanı inceledik. Bu incelemeler sonucunda sayısız beyitte hadis-i şeriflerden faydalandığımızı gördük. Aslında hadis-i şeriflerin Divan edebiyatındaki yerini tam olarak ortaya koyabilmek için bütün Divan şairlerinin eserlerini teker teker incelemek ve tespit edilen malzemelerin detaylı bir incelemeye tabi tutmak gerekmektedir. Böyle bir şey ise bir makalenin sınırlarını fazlasıyla aşar. Burada amacımız, hadis-i şeriflerin Divan edebiyatımızdaki yeri konusunda genel bir çerçeve çizmektir. Bu nedenle, şu aşamada özelden genele gitme metodundan yola çıkarak bir genelleme yapmanın daha isabetli olacağını düşünüyoruz. Verdiğimiz örneklerin, Divan şiirinde hadis-i şeriflerin yeri hakkında belli başlı bir fikre sahip olmamızı sağlayacak nitelikte olduğunu düşünüyoruz.
- ⁵ Fuzuli Divanı, (Haz: K. AKYÜZ, S. BEKEN, S. YÜKSEL; M. CUMBUR), Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- ⁶ Sahîh-i Buhârî, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, c.9, s.255
- ⁷ Fuzuli Divanı.
- ⁸ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 52.
- ⁹ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 2847.
- ¹⁰ Şeyhülislam Yahya Divanı, (Haz: Hasan KAVRUK), MEB Yayınları, Ankara 2001.
- ¹¹ Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı, İzzî Bölümü, (Haz: Cemal KURNAZ, Halil ÇELTİK), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.117.
- ¹² Abûlahad Nuri Divanı (Haz: Ali Osman ÇOŞKUN), MEB Yayınları, İstanbul 2001.
- ¹³ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 3423.
- ¹⁴ Divan-ı Muhibbi, (Haz: Vahit ÇABUK), Tercüman Yayınları, İstanbul, 1981.
- ¹⁵ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 30.
- ¹⁶ Divan-ı Muhibbi...
- ¹⁷ Kütüb-i Sitte, Hadis no: 4281.
- ¹⁸ Fuzuli Divanı...
- ¹⁹ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 3332.
- ²⁰ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 24.
- ²¹ Sükkeri Divanı, (Haz: Erdoğan EROL), Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu AKM Yayını, Ankara 1994.
- ²² Fuzuli Divanı...
- ²³ İmam Gazâlî, İhyâü ‘Ulûmid’-Dîn, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, c.3, s.32
- ²⁴ Sultan Üçüncü Murad Hayatı, Edebi Kişliği, Eserleri ve Divanı’ndan Seçmeler, Ahmet KIRKILIÇ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988.
- ²⁵ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 3275.
- ²⁶ Riyazi Divanı’ndan Seçmeler, Namık AÇIKGÖZ, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- ²⁷ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 1641.
- ²⁸ Şâhî Divanı, (Haz: Filiz KILIÇ), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- ²⁹ lâşe: leş.
- ³⁰ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 7209.
- ³¹ Şâhî Divanı...
- ³² Kütüb-i Sitte, Hadis No: 3401
- ³³ Nâbî Divanı-I, (Haz: Ali Fuat BİLKAN), MEB Yayınları, İstanbul 1997.
- ³⁴ Sunullah-ı Gaybî Hayatı, Eserleri, Şiirleri, Bilal KEMİKLİ, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- ³⁵ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 5821.
- ³⁶ Sunullah-ı Gaybî...
- ³⁷ 250 Hadis Terceme ve İzahı, A. Himmet Berkî, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974, s.37
- ³⁸ Taşlıcalı Yahya ve Divanından Örnekler (Haz: Mehmed ÇAVUŞOĞLU), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (?)
- ³⁹ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 1654.
- ⁴⁰ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 1957.
- ⁴¹ Taşlıcalı Yahya Bey ve Divanından Örnekler...
- ⁴² Kütüb-i Sitte, Hadis No: 5337.
- ⁴³ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 4633.
- ⁴⁴ Nailî Divanı, (Haz: Haluk İPEKTEN), Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- ⁴⁵ İmam Gazâlî, İhyâü ‘Ulûmid’-Dîn, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975c.4, s.622)
- ⁴⁶ Mâil-i inhidâm: yıkılmaya meyilli, yıkılmak üzere olan.
- ⁴⁷ Sahîh-i Buhârî, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, c.12, s. 221)
- ⁴⁸ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 4806.
- ⁴⁹ Şâhî Divanı...
- ⁵⁰ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 5802.
- ⁵¹ Bâkî Divanı, (Haz: Sabahattin KÜÇÜK), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- ⁵² Kütüb-i Sitte, Hadis No: 1943.
- ⁵³ Divan-ı Muhibbî...
- ⁵⁴ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 73.
- ⁵⁵ Sabit Divanı, (Haz: Turgut KARACAN), Pasifik Yayınları, Samsun 1997.

- ⁵⁶ Riyâzü’s-Sâlihîn, (Tercüme:Hasan Hüsnu ERDEM), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1972, c.3, s. 38)
- ⁵⁷ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 430.
- ⁵⁸ Şeyhülislam Yahya Divanı...
- ⁵⁹ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 4821.
- ⁶⁰ Fuzuli Divanı...
- ⁶¹ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 4337.
- ⁶² Fâsîh Divanı, (Haz: Mustafa ÇIPAN), MEB Yayınları, İstanbul 2003.
- ⁶³ Divan şiirinde Peygamberimizin pek çok mucizesine telmihte bulunulur. Mucizelerin şiirde kullanımına örneklik teşkil etmesi bakımından sadece Şakku’l-Kamer ve mi’rac mucizesini ele aldık.
- ⁶⁴ Sahîh-i Buhârî, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985c.9, s.320-321
- ⁶⁵ Bâkî Divanı...
- ⁶⁶ Sahîh-i Buhârî, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985c. 10, s.70-71
- ⁶⁷ Sahîh-i Buhârî, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985c.10, s.71
- ⁶⁸ Osmanlıca Türkçe Lügat, Ferit DEVELLİOĞLU, Ankara, 1997, s.951.
- ⁶⁹ Riyâzü’s-Sâlihîn, (Tercüme:Hasan Hüsnu ERDEM), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1972, c.3, s.403.
- ⁷⁰ Sükkeri Divanı...
- ⁷¹ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 1651.
- ⁷² Divan-ı Muhibbî...
- ⁷³ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 1985.
- ⁷⁴ Şeyhi Divanı, (Haz: Mustafa İSEN, Cemal KURNAZ), Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- ⁷⁵ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 857.
- ⁷⁶ Cem Sultan’ın Türkçe Divanı, (Haz: Halil ERSOYLU), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- ⁷⁷ İmam Gazâlî, İhyâu ‘Ulûmid’-Dîn, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, c.1, s.688)
- ⁷⁸ İmam Gazâlî, İhyâu ‘Ulûmid’-Dîn, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975c.1, s.690)
- ⁷⁹ Cem Sultan’ın Türkçe Divanı...
- ⁸⁰ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 646.
- ⁸¹ Cem Sultan’ın Türkçe Divanı...
- ⁸² İrfan Yücel, Hac Rehberi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 3-4)
- ⁸³ Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı, (Haz: Cemal KURNAZ, Mustafa TATÇI) MEB Yayınları, Ankara 2001.
- ⁸⁴ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 6367.
- ⁸⁵ Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi, (Haz: Tahir ÜZGÖR), AKDITYK Atatürk Kültür Mezkezi Yayınları, Ankara 1991.
- ⁸⁶ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 5056.
- ⁸⁷ Sultan Üçüncü Murad Hayatı, Edebi Kişliği, Eserleri ve Divanı’ndan Seçmeler...
- ⁸⁸ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 6364.
- ⁸⁹ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 3002.
- ⁹⁰ Bâkî Divanı...
- ⁹¹ Kütüb-i Sitte, Hadis No: 4647.
- ⁹² Nâbî Divanı-II...
- ⁹³ Riyâzü’s-Sâlihîn, (Tercüme:Hasan Hüsnu ERDEM), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1972 c.1, s.116.
- ⁹⁴ Hayâlî Divanı, (Haz: Ali Nihad TARLAN) Akçağ Yayınları, Ankara 1992.
- ⁹⁵ Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi...
- ⁹⁶ Şeyh Galib Divanı, (Haz: Muhsin KALKIŞIM), Akçağ Yayınları, Ankara 1993.